

УДК 7.072.2(477)

Леся Смирна,

кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник,
начальник відділу міжнародних наукових зв'язків
Національної академії наук України

Українські художники-нонконформісти: естетичний протест*

Перша пересувна виставка українських митців-нонконформістів, організаторами якої були І. Цишкевич, А. Соломуха та В. Стрельников, відбулась у Мюнхені у 1979 році за підтримки Українського вільного університету і особисто його ректора професора В. Яніва та тривала три тижні — від 15 червня до 7 липня — у залах УВУ. Звісно, приватні ініціативи та ентузіазм українських емігрантів не могли конкурувати з масштабним проектом Музею Центру ім. Жоржа Помпиду, який практично збігся в часі з виставкою в Мюнхені. До її організації та промоушену в пресі долучилася І. Васюкович [11]. За повідомленням Комітету, виставку відвідало близько 250 осіб, серед яких були не лише представники української громади, на ній були презентовані твори А. Соломухи, А. Антонока, В. Басанця, І. Боднара, Н. Гайдук, М. Грицюка, С. Гети, Ю. Коваленка, Р. Макоєва, В. Маринюка, І. Марчука, В. Наумця, С. Сичева, О. Стовбура, В. Стрельникова. Вона була доповнена широкою фотодокументацією з попередніх "квартирних" виставок в Одесі й Москві та здобула великий резонанс у пресі. Зокрема, "Шлях перемоги" писав: "...Молоді ентузіасти, що самі, живучи мистецтвом, мають бажання пробити сучасному українському мистецтву вікно у широкий світ. За розмірно короткий час пощастило їм зібрати понад сто експонатів: картин, рисунків, акварель, графік, різьб та менших пластик із бронзи та гіпсу. Нелегко було також знайти засоби на влаштування виставки: вправді УВУ гостинно погодився прийняти виставку у себе, але ж фонди на влаштування прийшлося щойно здобувати, тим більше, що й УВУ бореться постійно з матеріальними труднощами. Меценатів на швидку руку було знайти важко, зокрема якщо зважити матеріальний стан українців у Західній Європі" [18].

Матеріально забезпечити організацію виставки вдалося лише після кількох успішно проведених квартирних виставок у Мюнхені, де організатори змогли продати значну кількість картин. Уже під час роботи виставки А. Соломуха та В. Стрельников вдалися до такої інтеракції: почали робити на ксероксі копії робіт, додаючи туди колір. Продавали таку графіку "малих форм" за 20—50\$, і відвідувачі охоче її купували [11]. Це дало змогу придбати необхідні матеріали (папір, рами тощо), виготовити афіші, запрошення. А. Соломуха згадує: "Ми жили переважно за рахунок продажу моїх творів, які продавали по 500—1000\$ за штуку. Частина коштів йшла на видання каталогів, буклетів, запрошень. Значиму допомогу і підтримку надавала українська громада, яка дуже прихильно поставилася до наших ініціатив" [9].

Повідомлення про виставку було розповсюджене через прес-агентство "Дойче" в Мюнхені, а також розміщене разом з фото афіші в газеті "Баєрн кур'єр". У газеті "Шлях перемоги" від 29 листопада 1979 року було опубліковано низку статей, присвячених не лише виставці, а й презентації творчості І. Марчука, В. Стрельникова, Ф. Гуменюка, А. Соломухи та В. Сазонова. У рецензії на виставку її автор висловив доволі радикальні погляди на багатогранну панораму неофіційного культурного життя в Україні, особливо наголосивши, що "історична заслуга виставки полягає в тому, що це смілива спроба не тільки згуртувати українських митців водно, але й вилучити, позитивно відокремити їх від маси безвартісно-комерційних російських працівників від малярства. Дехто з українських митців виставляв свої твори вже на відомій виставці Бієнале в Венеції або в групових виставках російських неконформістів в Москві, Ленінграді, в сателітних країнах, а то й на Заході. Щаслива обставина окремої української виставки з певністю спричиниться до того, що майбутній історик українського мистецтва нинішнього періоду не буде змушений відвойовувати українських митців від культурного полону чужих зайд-грабіжників наших земель". Ішлося й про те, що українська діаспора отримує доволі мозаїчне уявлення про мистецьке життя в Україні, а поодинокі розвідки дослідників постсталінської культури Б. Кравціва [19], М. Михайловського та інших не дають повного уявлення про всі ділянки мистецтва — українське поетичне кіно 1960-х, музику, малярство, графіку, скульптуру. Автор рецензії вдався і до термінологічного з'ясування терміна "неконформізм": "Цей термін — нехай це буде зафіксовано для історії — чисто утилітарний, він "видуманий" самими організаторами виставки і він в ніякому разі не претендує на абсолютне визначення якогось одного суцільного напрямку в малярстві, ані не визначає якимсь групово-організаційним пов'язанням митців, твори яких виставлені на пересувній виставці, яка напевно увійде в історію українського мистецтва як перша на Заході виставка "неконформістських" митців з України... Назва "неконформісти" — орієнтаційного характеру і призначена виключно для західного глядача, якому ця назва є поняттям само по собі, яке окреслює групу (тепер вже інфляційну масу) советських митців із т. зв. третьої російської еміграції, серед яких по-важне число становлять малярі єврейського походження. Єдина ціль цього терміну полягає в тому, щоби пробити своє українське вікно в західний світ. Попри це, так би мовити, пропагандивно-публіцистичну ціль цієї назви, сучасні

* Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. — 2013. — № 5. — С. 40—44.

творці неофіційного мистецтва в Україні творять окрему групу, яка носить цілком окремі мистецькі й національні ознаки, так що говорити про них як про окрему українську групу цілком природно річ, до цієї групи також належать єврейські малярі української школи" [19]. Цю ж термінологічну проблему на сторінках журналу "Сучасність" з'ясує й А. Оленська-Петришин, зауваживши, що термін "нонконформізм" має значення лише в контексті тоталітарної дійсності [20].

У 1979 році, у рамках проведення виставки, за фінансової підтримки української громади в Мюнхені друком виходить унікальне видання — каталог "Сучасне мистецтво з України", який уперше представив західному світові різноманітну панораму неофіційного мистецтва в УРСР. До каталогу увійшли твори В. Стрельникова, А. Соломухи, І. Шаповаленка, Р. Макоєва, О. Онуфрієва, Л. Яструб, В. Басанця, С. Сичова, В. Хруща, Н. Гайдук, В. Цюпка, В. Сазонова, А. Антонока, В. Наумця, В. Маринюка, В. Макарєнка, Ф. Гумєнюка, І. Марчука, С. Гети, М. Грицюка.

Фахівці в галузі мистецтва з української діаспори у своїх дослідженнях відзначали брак поінформованості про мистецтво інших республік СРСР, яке мало національну специфіку, відмінну від мистецтва Росії, а також поступовий приплив неофіційного мистецтва в Європу та США, який активізувався з початком 1960-х років (участь українських митців у Венеціанському бінале з 1924 року [21], персональні виставки В. Макарєнка (Югославія — 1975, Франція — 1976), В. Сазонова (Німеччина — 1981—1982), В. Стрельникова та А. Соломухи (Австрія — 1978, Німеччина — 1979)). У статті до каталогу відомий теоретик та критик мистецтва, професор Огайського державного університету М. Мудрак, яка вперше висвітлює проблемне поле українського нонконформізму для західного читача, наголошувала, що помилково вважати українське нонконформістське мистецтво політично мотивованим, оскільки переважна більшість митців творить естетичний протест "l'art pour l'art". У творах художників-нонконформістів "немає жодного суспільно-політичного коментарю, дисидентського забарвлення в трактуванні матерії", натомість це мистецтво оптимістичне, "передає бунтівливу, а також покірну українську психіку" з її космологізмом та акцентуацією на тематиці українського села. І хоча думка дослідниці про відсутність суспільно-політичного забарвлення нонконформістського мистецтва на тлі його загальноукраїнського розвитку є суперечливою (згадаймо політично мотивовані твори О. Заливахи, В. Кушніра, А. Горської, Г. Севрук, В. Зарецького, В. Куткіна та ін.), усе ж вона відбиває специфіку певних осередків мистецького нонконформізму, таких як Одеса. М. Мудрак акцентує саме на одеському нонконформізмі з його добре організованим мистецьким життям. Про це свідчать і "квартирні" виставки художників, які "жодною мірою на мали на меті бути протифіційними маніфестаціями", а стали "справжньою реакцією на нездорову офіційну настанову супроти індивідуального виразу людини", і каталогізація творчого доробку ("Каталог колекції Володимира Асрієва", 1976; "Яструб. Жовтень 76. Одеса") як спроба створити документ епохи, і меценатська підтримка, і колекціонування творів. Мистецтво одеських нонконформістів рефлексивно визначене творчістю попередників — В. Синицького, К. Костанді, М. Кузнецова, П. Нілуса, використовує здобутки західноєвропейського малювання — Енгра, П'єро делла Франческа, Моранді, авангардистських течій (поп-арту, концептуального мистецтва), а також іконопису, східної філософії [6]. Творчість митців-нонконформістів, зауважує М. Мудрак, важко характеризувати як цілість, узагальнюючи її в цілому. Значно пізніше на цій думці буде наполягати у своїх працях теоретик мистецтва Б. Гройс, опинюючи плюралізм сталінської та постсталінської культури [22].

Друга пересувна виставка нонконформістського мистецтва переїхала до Лондона. Після закінчення "Студії 68" І. Цишкевич нелегально вивіз з України сто картин українських художників-нонконформістів. Частину робіт він залишив на збереження в центральному офісі Союзу українців у Великобританії (СУБ) і домовився про підтримку в організації виставки.

І. Цишкевич згадує: "Союз українців Великобританії з певною пересторогою поставився до того, що я знайшов можливість через дипломатичну пошту вивезти таку кількість картин за кордон. Все ж СУБ сприяв реалізації українських проєктів, переслідуючи, ймовірно, і політичну мету. Мою пропозицію до СУБу щодо організації виставки українських митців-нонконформістів сприйняли схвально, оскільки це була чергова можливість заявити про добродійну діяльність організації в Лондоні" [11]. Очевидним було те, що такий поступ українського нонконформістського мистецтва на Заході був можливим лише за повної підтримки української діаспори. Підтвердження цьому — виставка відбулася у будинку філії Римського українського католицького університету імені Святого Климента в Лондоні — одного з наймолодших наукових центрів української діаспори в Західній Європі, який заснував патріарх Йосип Сліпий (1892—1984) і який належав Союзу українців Великобританії.

Для українських організаторів було важливим, щоб виставка не позиціонувалася як частина історії української діаспори та емігрантської культури, а як окрема мистецька подія, що засвідчила б існування, поширення і розвиток вільної естетичної думки в образотворчому мистецтві України. Саме тому Виставковий комітет прийняв рішення звернутися за підтримкою до Інституту сучасного мистецтва в Лондоні (ІСА). Виставку мав відкривати його директор, видатний англійський історик мистецтва та художник, головний біограф П. Пікассо Р. Пенроуз. Натомість вітальне слово виголосив Дж. Тайнер — представник всесвітньої організації із захисту прав людини "Міжнародна амністія" ("Amnesty International"), головний редактор антицензурного журналу "Index of Censorship" Освітньої фундації письменників та дослідників. Фундація, заснована 1971 року, мала за мету допомогу письменникам, митцям та науковцям, яким уряд їх країн відмовив у праві на свободу слова. Дж. Тайнер у своїй промові також зачитував слова тодішнього голови Фундації М. Картера, який, зокрема, згадав письменників, художників і музикантів, котрі, працюючи під репресивним режимом, наполягали на свободі думок і почуттів, незважаючи на жорстокі покарання, на які наражали себе і свої родини: вони зберігали проблески цивілізації у суспільствах, які не заслуговують на те, щоб бути названими цивілізаційними. "Ті з нас, — писав пан М. Картер, — кому пощастило бути захищеним від небезпеки, провокували обов'язок навчатися і знати цю ситуацію і, роблячи це, підтримували їх".

Хоча діяльність Фундації до цього часу належала царині друкованого слова, ця виставка стала другою у списку профінансованих мистецьких акцій. У 1977 році Фундація організувала велику виставку "Unofficial Russian Art from the Soviet Union" ("Неофіційне російське мистецтво з Радянського Союзу"), яка відбулася в Інституті сучасного мистецтва в Лондоні, куди були запрошені скульптор Е. Неізнаний та російські митці, які щойно приїхали на Захід.

"Тепер я щасливий повідомити, — сказав Дж. Тайнер, — що настала черга українців, однієї з багатьох пригноблених не-російських національностей в СРСР. Для нас велика честь, що двоє з цих авторів — Антон Соломуха та Володимир Стрельников — присутні тут, і від імені нашої Фундації я хочу побажати їм великого успіху, як у Лондоні, так і Парижі та Нью-Йорку, де їхні роботи побачить глядач через рік. Ми подумки разом з письменниками, поетами, філософами,

кого переслідують, — В. Чорноволом, І. Світличним, В. Лісовим, Є. Сверстюком, М. Осадчим, Є. Пронюком. Всі вони (та багато інших) провели чимало років у тюрмах, колоніях і внутрішній еміграції. До всіх них, а також до наших двох українських друзів, які зараз тут, ми хочемо звернутися словами пана Роланда Пенроуза в його передмові до книги, яку ми надрукували з нагоди Російської мистецької виставки в 1977 році: "Серйозне випробування переслідуванням загартувало їх як людей і посилює їхній меседж — імператив свободи духу задля свободи думки та ствердження себе як індивідуальностей" [23]. Серед відомих людей на виставці була присутня популярна британська оscarоносна актриса Д. Крісті.

Реакція західного світу на виставку була досить прихильною. Критики мистецтва відзначили інноваційність форми та ліричну м'якість змісту. Деякі очікування не справдилися: після виставок російського неофіційного мистецтва Лондон чекав суворої абстракції та симптоматичної реакції на політичні обставини, що знайшли б відгук у творах українських митців. Натомість виставка віддзеркалювала ті умови, в яких перебували митці, — про це промовляли маленькі розміри картин, простих за способами виконання. Критик мистецтва С. Річардс з Інституту сучасного мистецтва в Лондоні відзначила складність, особистісний зміст та ностальгію за чимось невловним, назвавши твори українських митців реакцією супроти ідеалів колективізму: "Ікони" індивідуалізму, вони мають щось важливе сказати Заходу" [24].

За результатами виставок у Мюнхені та Лондоні І. Цишкевич, А. Соломуха та В. Стрельников у 1980 році видали ще один, але вже самвидавний, каталог — раритетне на сьогодні видання, яке зберігається у приватному архіві А. Соломухи в Парижі. Каталог оформлений чорно-білими ілюстраціями А. Соломухи, І. Марчука, Ф. Гуменюка, С. Гети, А. Антонюка, М. Гицьюка, фотодокументами двогодинної виставки під відкритим небом в Одесі С. Сичова та В. Хруща перед Державним театром опери та балету в 1967 році, доповнений обкладинками каталогів "Коллекция Владимира Асриева" (Одеса, 1976) та "Ястреб. Октябрь 76. Одесса". До каталогу увійшли критичні статті С. Річардс (англійською мовою) та М. Богущ-Шишко (польською мовою), а також виступ Дж. Тайнера на відкритті української нонконформістської виставки в Лондоні.

Наступна пересувна виставка переїхала до США та відбулася в Нью-Йорку, Філадельфії, Вашингтоні та Клівленді. Концепція виставки в Нью-Йорку була видозмінена — митці вирішили зробити презентацію українського нонконформістського мистецтва як ситуативно-концептуальний мистецький відгук на постгалитарне мистецтво. Учасники виставки виготовили сценічні декорації — на тлі плакатів з гаслами "Вперед до комунізму", "Ленін — вічно живий", "Наша мета — комунізм", "Власть — народу" вони розвісили в різних ракурсах порожні рами від картин. На сцені праворуч також стояв порожній мольберт. Це символізувало гнітючу ситуацію несвободи, коли ідеологія стала інструментом нищення вільної мистецької думки [11]. Виставка відбулася за сприяння Асоціації українських митців у США в галереї "Америка", заснованій митцями-емігрантами у 1952 році. Її організацією та промоцією опікувався голова Асоціації українських митців у США М. Черешньовський. Виставка була широко висвітлена в українській зарубіжній пресі, інтерв'ю з організаторами виставки прозвучали на хвилях радіо "Свобода".

У 1982 році на арт-сцені Нью-Йорка вперше було презентовано велику ретроспективну виставку, присвячену періоду відродження, розвитку та трагедії української історії 20-х — початку 30-х років минулого століття, зокрема творчості легендарного режисера театру "Березіль" Л. Курбаса.

Ця виставка стала результатом багаторічної наукової праці І. Цишкевича — масштабний синкретичний проект як за концепцією, так і за втіленням. У великому центричному просторі Українського дому інсталяційний проект супроводжувався медійними та сценічними перформансами, які представили напрями конструктивізму, футуризму, експресіонізму, бойчукізму [25]. Виставка символічно поєднала корифеїв 1920-х років — Л. Курбаса, М. Куліша, Й. Гірняка, В. Меллера. Слід зауважити, що кульмінація здобутків Л. Курбаса (1885—1937) пов'язана з драматургом М. Кулішем (1892—1937) і художником В. Меллером (1884—1962). Експозиція, за задумом А. Соломухи, була зроблена у стилі конструктивізму, який на певному етапі творчості проявився у виставах В. Мейерхольда, О. Таїрова — в Росії та Л. Курбаса — в Україні. Комбінування "конструкцій", абстрактне зіставлення ліній, кольорових плям та нагромадження геометричних форм відтворювало декорації п'єс театру "Березіль". Експозиція вмещувала інсталяції сценічних конструкцій перших постановок В. Меллера для "Березоля": станки, пандуси, сходи — "як прибори в цирку", "нічого не зображують", вони — "трамплін для розвитку дії". В афішах і програмах театру "Березіль" зазначалося, що конструкції (а не декорації!) створив художник-конструктор В. Меллер [26]. А. Соломухою були відтворені також конструкції В. Меллера до вистави "Газ" Г. Кайзера — одного з найвидатніших представників німецького експресіонізму, — які являли собою масивну споруду з великими підйомами та западинами, несиметрично скомпонованими та пофарбованими сірою фарбою. Це все було обмірковане вже трьома майстрами — Л. Курбасом, В. Меллером та А. Соломухою. Конструкція поєднала багатофункціональну рухливість та водночас статичність. Організатори виставки через конструктивне оформлення відтворили основні принципіві риси цього авангардного напрямку в форматі експозиції: просторову абстрактність, системність, структурність, функціональність, дієвість, урбанізм. Найцікавішими експонатами виставки були фотокопії архіву Л. Курбаса, які зібрав І. Цишкевич: документи, листи, протоколи тощо. Метою виставки було відтворення, через життя геніальної особистості — Л. Курбаса, — історичного періоду нації — 1920-х років. В експозиційному просторі були представлені масштабні точні копії ескізів В. Меллера, виконані А. Соломухою. На презентації була відтворена ностальгічна атмосфера того періоду: з медіа-проектора лунала п'єса одного із засновників української модерної драматургії М. Куліша у виконанні Й. Гірняка. І. Цишкевич презентував моновиставу — читав уривок з прози С. Беккета, щоб поєднати український і європейський контексти. Синтез текстів, голосів, експозицій та постановок дав можливість показати болючу історію тих років [11].

У листопаді 1982 року виставка переїхала до Канади і відбулася в Торонто та Вінніпезі. З 14 до 27 листопада в Галереї Інституту св. Володимира в Торонто експонували свої твори чотири художники — В. Макаренко, А. Соломуха, В. Стрельников та В. Сазонов. Куратором виставок митців-нонконформістів була запрошена Д. Даревич — доктор мистецтвознавства, викладач історії європейського мистецтва та української культури в Йоркському університеті. В архіві А. Соломухи зберігся чіткий погодинно розписаний рукою Д. Даревич план перебування митців у Торонто "Хто, що, коли і де?", у якому було заплановано відвідання виставок (української кераміки, виставок митців — П. Шостака та графіка Р. Раделицького), концертів ("Кавказ" С. Людкевича у виконанні оперного хору та симфонічного оркестру в "Roy Thomson Hall"), інтерв'ю ("Toronto Star") та проведення мистецьких зустрічей, у тому числі й з канадськими митцями [27].

Канадська преса відзначила різноплановість виставки: надзвичайний естетизм В. Стрельникова, тематику сексуаль-

них меншин А. Соломухи, "археологічні" потоки мислення В. Сазонова, модифікацію жіночих силуетів В. Макаренка [28]. Відчутними для західного світу стали впливи української етнографії та іконографії, а також великих сучасних майстрів, таких як П. Клеє та К. Бранкузі. "Макаренко часто використовує образ козака поруч з цитатами з Шевченка або Сквороди. Він модифікує ці зримі образи-символи і включає їх в метафізично-ліричний контекст своїх робіт. Крім того, він відтворює такий звичний жанр, як натюрморт, робить його загадково-сюрреалістичним шляхом перетворення об'єктів у свою авторську художню мову. Макаренко грайливо заганяє глядача в глухий кут такими комбінаціями, як, наприклад, незвичні композиції "Оголена з тенісною ракеткою" або зелена Леся Українка".

Аналізуючи представлений на виставці мистецький доробок В. Стрельникова, дослідники відзначили відгомони мистецтва П. Клеє в його роботах тушшю та акварелях. За словами самого В. Стрельникова, мистецтво має бути грайливим. Його темпераментний та олійний живопис примушує згадати давні кам'яні скульптури, як-от степові баби, що були широко розповсюджені в південній Україні.

Рецензуючи твори В. Сазонова, Н. Микитин вбачає коріння його "синтетичного сюрреалізму" в минулому. Митець поєднує "кам'яні" текстури з абстракціями, схожими на тіні. Як і в інших учасників виставки, роботи В. Сазонова надзвичайно духовні: його ангел, який часто з'являється в роботах митця, одночасно схожий на людину, яка здійснює руки в молитовному жесті.

На виставці також представлені малюнки А. Соломухи — алегоричні "ню", а також серія гуашей "Fairytale" ("Казка"). Малюнки здаються сучасними загадовими інтерпретаціями давніх легенд. Енергійні кольорові гуаші також нагадують напівзабуті казки. Очевидно, в цій серії А. Соломуха переосмислює дух і форму ікони. Дослідник зауважує, що представлені на виставці роботи українських художників-нонконформістів мають те, що, як правило, відсутнє у творчості сучасних канадських митців, — вони гуманістичні за змістом та майстерні за формою виконання. "Ця виставка переконує нас, що можна створити мистецтво, яке сповідує вірність традиції та одночасно займає важливе місце у світовому мистецтві" [29].

4—31 грудня 1982 року "виставка чотирьох" переїхала до Галереї Осередку української культури й освіти м. Вінніпег у Канаді, а 18 лютого — 31 березня 1983 року відбулася в Українському інституті модерного мистецтва в Чикаго (США). Її широко висвітлювали часописи "Ukrainian Weekly", "Edmonton", "New Perspectives", "Winnipeg Free Press", "Вільне слово", "Новий шлях", "Свобода".

Результатом виставок стало видання раритетного на сьогодні кольорового каталогу "Сучасні митці з України", де була представлена творчість В. Макаренка, В. Сазонова, А. Соломухи, В. Стрельникова. У передмові до каталогу Д. Даревич зупинилась на виставковій ретроспективі — огляді перших нонконформістських виставок, організованих В. Макаренком, В. Сазоновим, В. Стрельниковим та Ф. Гуменюком у 1975 році в Москві, в яких узяти участь Н. Павленко з Москви і Л. Яструб з Одеси. У другій подібній виставці, що відбулась у березні 1976 року в Москві, група українських митців зросла до 15 осіб [30].

Виставка, яка успішно відбулась у Мюнхені, Лондоні, Нью-Йорку, Філадельфії, Вашингтоні, Торонто та Клівленді, переїхала до художньої галереї Будинку культури старовинного французького містечка Мец, що на північному сході Франції. Відкриття виставки відбулося 2 жовтня 1982 року. В рецензії, яка з'явилась у газеті "Liberation", не лише містились історичні рефлексії на тему українського авангарду та бойчукізму, а й прозвучали імена молодішої генерації, що піс-

ля скульптора О. Архипенка та художника М. Андрієнка поповнила лани кочових митців, яких втратила батьківщина: "Задаючись питанням, чому так сталося, відповідь можна знайти і в бажанні багатьох художників якомога швидше легалізувати свою творчість, представити її як вже здійснене, сформоване явище національної культури. На півдорозі між іконописом та абстракцією, цей теплий живопис, найперше, виразнює прагнення митців до чіткості та глибоке бажання якомога скоріше позбавитися географічних та ідеологічних кордонів" [31].

Після тривалих розмов та численних інтерв'ю автора цього дослідження з учасниками виставкового руху за кордоном І. Цишкевичем та А. Соломухою і багатьма іншими митцями, детального з'ясування усіх обставин їхньої діяльності, незважаючи на тиск КДБ, зокрема й факту підготовки арешту І. Цишкевича в Києві, якого йому вдалося волею випадку уникнути, автор статті звернувся до Галузевого державного архіву Служби безпеки України з проханням надати справи І. Цишкевича та А. Соломухи і отримала відповідь, що "у ГДА СБ України будь-яка інформація, а також документи стосовно вищевказаних осіб не виявлені" (лист від 06.01.2012р. № 24/5-26).

Дослідження українського нонконформістського руху за кордоном у 70-80 роки ХХ століття дає підстави для таких висновків: на основі архівних джерел, опублікованих матеріалів відтворено український виставковий рух за кордоном. Завдяки зусиллям відомих зарубіжних галеристів, науковців, мистецтвознавців, інтелігенції, представників української діаспори творчість українських художників-нонконформістів була введена в контекст світової культури як явище оригінальне, представлена у всесвітніх музеях, що дало поштовх до їх активної участі у світовому арт-ринку.

Список використаних джерел

1. *Про другу світову виставку українських митців. Розмова з головою журі Святославом Гординським / Гомон України.* — Торонто. — 1983. — 23 лют.
2. *Gleser A. Remarques Sur L'art Russe "Non Officiel" / A. Gleser // Premiere Biennale des Peintres Russes 20 decembre 1979.* — 13 janvier 1980. — Centre des Arts Et Loisirs Du Vesinet; Face à l'Histoire, 1933—1996: l'artiste moderne devant l'évènement historique. Exposition. Paris Centre national d'art et de culture Georges Pompidou. 1996—1997; Berelowitch W. et Gervereau Alain (dir.), Russie, U.R.S.S., 1914, 199: changements de regards, 1991; Golomshtok I., Gleser A., Unofficial Art from the Soviet Union, 1977; Sjeklocha P., Mead I., Unofficial Art in the Soviet Union, 1967; Rosenfeld A., Dodge N. (éditeurs), From Gulag to Glasnost: nonconformist art in the Soviet Union: the Norton and Nancy Dodge Collection, the Jane Voorhees Zimmerli Art Museum, Rutgers, the State University of New Jersey, 1995; Rueschemeyer M., Golomshtok I., Kennedy J., Soviet Emigré Artists: life and work in the USSR and the United States, 1985; Baigell R. and M., Soviet Dissidents Artists: Interviews after Perestroika, 1995.
3. *Chambard M. L'Art non officiel sovietique de l'U.R.S.S. à l'Occident de 1956 à 1986. Deux parcours: Oskar Rabine et la revue A-Ya / M. Chambard.* — Grenoble : UPMF. — 2010.
4. *Gleser A. Remarques Sur L'art Russe "Non Officiel" / A. Gleser // Premiere Biennale des Peintres Russes 20 decembre 1979—13 janvier 1980.* — Centre des Arts Et Loisirs Du Vesinet.
5. *Gleser A. L'arte Russa Non Ufficiale / A. Gleser // Mostra Di Arte Russa Non Ufficiale.* — Rimini: Salone Fieristico. — 1980. — 23—31 agosto.
6. *Сучасне мистецтво з України. Виставка живопису-малюнків-скульптури / Вступна стаття М. Мудрак.* — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк—Париж, 1979. — С. 4.
7. *Музей нонконформістського мистецтва.* — Режим доступу: // www.nonmuseum.ru/old/Fest/liagochev.htm. — Загл. с екрана.
8. *Юссер Ф. Двусмысленности выставки "Париж—Москва" / Ф. Юссер // Русская мысль.* — 2011. — 27 июля.
9. *Интерв'ю Л. Смирної з А. Соломухою.* 16.01.2011 р. // Архів автора.

10. Толстой И. Три гроба Малевича: Вспоминая легендарную выставку Париж—Москва, Москва—Париж / И. Толстой. — Режим доступа: <http://www.svobodanews.ru/content/transcript/1873567.html>. — Загл. с экрана.
11. Інтерв'ю Л. Смирної з І. Цишкевичем. 08.06.2011 р. // Архів автора.
12. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика // В. Овсієнко. — У 2 кн. — Упорядкував автор. — Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. — Кн. 2. — С. 107—146.
13. Зайцева Ю. "Этим товарищам придется выходить на производство". Мастерская С. М. Эйзенштейна, 1935 г. / Ю. Зайцева // Киноведческие записки. — 1985. — № 68. — С. 144—170.
14. Southern Illinois University Special Collections Research Center. — Mode of access: <http://archives.lib.siu.edu>. — Title from screen.
15. Gussow Mel, Brantley Ben. Harold Pinter, Playwright of the Pause, Dies at 78 / Mel Gussow, Ben Brantley // The New York Times. — 2008. — December 25.
16. Рутковський А. Марк Нестантинер: "В Украине меня всегда поражало количество профессиональных патриотов" / А. Рутковський // Еженедельник 2000. — 2010. — 10 мая. — С. 10—12.
17. План роботи виставочного комітету 1979—1980 // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978—1983, Париж, Франція).
18. Зустріч із творчістю Батьківщини // Шлях перемоги. — 1979. — Ч. 30. — 29 листоп. — С. 4.
19. Кравців Б. Шістдесят поетів шістдесятих років / Б. Кравців // Нью-Йорк: Пролог, 1967 // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978—1983, Париж, Франція).
20. Оленська-Петришин А. У вимірах форми й експресії [Текст]: Статті / А. Оленська-Петришин. — К.: Світovid, 1997. — 214 с.
21. Сидор-Гібелінда О. Україна на Венеційській Бієнале. — К.: Наш час, 2008.
22. Гройс Б. Утопия и обмен / Б. Гройс. — М., 1993. — 374 с.
23. Theiner G. Opening the Ukrainian Non-Conformist Art Exhibition at the Ukrainian Catholic University / G. Theiner // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978—1983, Париж, Франція): Каталог "Contemporary Nonconformist Art From the Ukraine". — Самвидав, 1980. — С. 9—10.
24. Richards S. Ukrainian Artists: Каталог "Contemporary Nonconformist Art from the Ukraine". — Самвидав, 1980. — С. 1 // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978—1983, Париж, Франція).
25. Автобіографія І. Цишкевича. — 4 с. // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978—1983, Париж, Франція).
26. Мельник Т. В. Погляд на сценографічну спадщину В. Меллера / Т. В. Мельник. — Режим доступу: www.tmf-museum.kiev.ua/ua/1/public/meller.htm. — Назва з екрана.
27. Лист Дарії Даревич "Хто, що, коли і де?". — 1982 // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978—1983, Париж, Франція).
28. Ке В. Дві виставки картин / В. Ке // Новий Шлях. — 1982. — Ч. 1—2. — 1—8 січ.
29. Мукутун N. Travelling Artists well received in Toronto / N. Muikutyn // New Perspectives. — 1982. — December 11. — P. 6.
30. Сучасні митці з України. Торонто—Вінніпег—Чикаго / Передмова Д. Даревич. — Торонто: Гармоні Принтерс, 1983.
31. Feigelson K. Deux Rendez-Vous Ukrainiens / K. Feigelson // Liberation. — 1982. — Mardi 23.

В статтє с помощью архивных и опубликованных источников, большинство из которых впервые вводится в научный оборот в данном контексте, прослеживается украинское нонконформистское выставочное движение за рубежом — со времен создания в 1979 году Выставочного комитета до завершения его деятельности.

In the article Ukrainian nonconformity exhibitional movement abroad — since the creation of Exhibition Committee in 1979 — is observed with help of archival and published sources, most of which are introduced to the scientific use in this context for the first time.

Надійшла в редакцію 20 березня 2013 року